

ELKAS MİRZA

(القاس میرزا)

(ö. 957/1550)

Safevî şehzadesi.

Safevî Devleti'nin kurucusu olan Şah İsmâil'in ikinci oğlu olup 10 Safer 922'de (15 Mart 1516) Karabağ kışlağında doğdu. 1524 yılında Safevî tahtına geçen baba bir büyük kardeşi Tahmasb tarafından 1533'te askerî birliklerden birinin kumandanlığına getirildi. Aynı yıl içinde Tahmasb'ın Özbekler'e karşı düzenlediği Horasan seferine katılarak kendi kumandası altındaki birliğin Merve taarruzunu yönetti, ertesi yıl Tebriz'e döndü. 1538'de Şirvan'ın zaptında önemli hizmetleri görüldü ve buraya vali tayin edildi. Fakat 1545 yılında çevresindeki bazı beylerin kışkırtmasına kapılarak şahlık davasıyla ağabeyi Tahmasb'a isyan etti. Annesi Hâkanbigi Hanım ve emîrlerden bir grubun aracılığı ile şah tarafından affedildiyse de iki yıl sonra Derbend'de adına sikke kestirip hutbe okuttu ve şahlığını ilân etti. Tahmasb'ın Şirvan'a geldiğini duyunca annesini ve öteki yakınlarını Derbend Kalesi'nde bırakarak Kumuklar'ın oturduğu bölgeye gitti. Şahın takibine mâruz kalan kuvvetlerinin yenilmesi ve emîrlerinden birçoğunun Tahmasb'a sığınması üzerine, yanında vezir edindiği Sünnî ulemâdan Seyyid Azîzullah bulunduğu halde Kıpçak ve Kırım üzerinden İstanbul'a giderek Osmanlı padişahına iltica etti (1547).

Kanûnî Sultan Süleyman ve Vezîriâzam Rüstem Paşa tarafından muhteşem bir tören ve iltifatlarla kabul edilen Elkas Mirza'ya 90.000 akçe tahsisat ayrıldı, nişancılığına Şehnâmeçi Ârifî Fethullah Çelebi getirildi. Ârifî'den sonra şehnameci olan Eflâtun Şirvânî Elkas'ın kâtibî olup onunla birlikte İstanbul'a gitmişti. El-

kas Mirza, İran'da hanların ve emîrlerin çoğunun Tahmasb aleyhtarı olduğunu söyleyerek Osmanlı padişahını İran seferine teşvik etti. Esasen şark seferi hazırlıkları içinde bulunan Kanûnî, Erzurum Beylerbeyi Ulama Paşa'yı Elkas'a atabeg yaparak önden sınıra gönderdi. Ulama Paşa'nın Azerbaycan beylerbeyliğine getirilmesi üzerine onunla birlikte Azerbaycan'a giden Elkas Mirza, padişaha Tebriz'e hücum edilmesini tavsiye etti. Fakat Kanûnî İran'a gittiğinde bütün Safevî beylerinin kendisine tâbi olacakları yolundaki sözlerinin yalan olduğunu anlayınca Elkas'a çok kızdı. Safevî beylerinin hiçbirisi Osmanlı padişahının huzuruna gelmemiş, aksine Elkas'ın adamlarından birçoğu Şah Tahmasb tarafına geçmişti. Tebriz'de birkaç gün kalan Kanûnî'nin amacı Elkas'ı İran tahtına geçirmekti, ancak sonradan bu fikrinden vazgeçti.

Daha sonra on gün kadar devam eden muhasaranın ardından Van Kalesi'ni teslim alan Osmanlı padişahı kışı geçirmek için Diyarbekir üzerinden Halep'e gitti (1548). Bu arada Elkas Mirza Kanûnî'den izin alıp yanındaki yerli kuvvetlerle Irâk-ı Acem'e bir akın harekâtında bulundu ve Hemedan'a saldırdı. Bu sırada kardeşi Behram Mirza'nın ordugâhını yağmaladı, oğlunu ve bazı yakınlarını esir aldı. Daha sonra Kum ve Kâşân taraflarını yağmalayan Safevî şehzadesinin İsfahan ve Şuster'e yaptığı akınlar başarısız oldu.

Elkas Mirza 1549 yılı başlarında Irâk-ı Arab'a döndü ve kışı Bağdat civarında geçirdi. Bu sırada Kerbelâ, Necef ve Kâzımeyn'i ziyaret eden Elkas'ın bir Şîî gibi hareket etmesi, maiyetindeki Osmanlı kuvvetlerinin yanından ayrılmasına sebep oldu. İran içlerine akınları sırasında ele geçirdiği değerli eşyalardan bir kısmını veziri Seyyid Azîzullah ile Kanûnî'ye gönderince padişah tarafından değerli hil'atlarla taltif edildiyse de bazı davranışları yüzünden gözden düştü. Böylece Osmanlı himayesinden mahrum kalan Elkas Mirza, 1549 Eylülünde yarı bağımsız Erdelân hâkimi Suhrab Bey'e sığındı, fakat onun tarafından kardeşi Behram Mirza'ya teslim edildi. Ertesi gün Şah Tahmasb'ın ordugâhına götürüldü ve Alamut Kalesi'ne hapsedildi. 22 Rebülevvel 957'de (10 Nisan 1550) Tahmasb'ın emriyle öldürüldü.

Kanûnî'nin şehzadesi Bayezid'inkine benzer bir hayat süren Elkas Mirza maceralı hayatı içinde şiirle de meşgul olmuştur (Âşık Çelebi, vr. 165^a).

BİBLİYOGRAFYA :

Tađkera-ye Sâh Tahmâsb (ed. P. Horn), ZDMG, XLIV (1890), s. 596, 611-631; Lutfi Paşa, *Târih*, s. 435 vd.; Celâlzâde, *Tabakâtü'l-me-mâlik*, s. 379 vd.; Hasan Beg Rumlu, *A Chronicle of the early Safawids being the Ahsenu't-tevârih of Hasan-ı Rumlu*, I (Persian text, nşr. C. N. Seddon), Baroda 1931, s. 244-245, 314-315, 326, 339-340; Kâzi Ahmad Gaffârî, *Tarih-e Jahanara* (ed. H. Narâgî), Tahran 1342/1963, s. 287-300; Şeref Han Bidlisî, *Scherefnameh*, St. Petersburg 1860, I, 85-86, 194, 198-202; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 165^a; Peçuyulu İbrâhim, *Târih*, I, 267 vd.; Münecimbaşî Ahmed Dede, *Müneccim Başî Tarihi, Sahâifü'l-ahbâr* (trc. İsmail E. Erünsal), İstanbul 1974, II, 558-560; Babinger (Üçok), s. 97-98; Danişmend, *Kronoloji*, II, 254-259, 261; Abdül-Hüseyn Nevâî, *Şah Tahmasb Safevî*, Tahran 1350/1971, s. 170-187; Fahrettin Kürzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, s. 179-197; İsmet Parmaksızoğlu, "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları", *TTK Belleten*, sy. 146 (1973), s. 206-218; J. R. Walsh, "The Revolt of Alkas Mirza", *WZKM*, sy. 68 (1976), s. 61-78; F. Emecen, "Kanunî Sultan Süleyman Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, X, 334-336; R. M. Savory, "Elkâş Mirzâ", *İDMİ*, III, 139-140; a.mlf., "Alkâş Mirzâ", *El²* (Fr.), I, 417-418; Dihhudâ, *Luğatnâme*, V, 59-60; Cl. Huart, "Elkas Mirza", *İA*, IV, 237-238; Bekir Kütükoğlu, "Tahmasp I", a.e., XI, 644-647; G. Fleischer, "Alkas Mirza", *Elr*, I, 907-909.

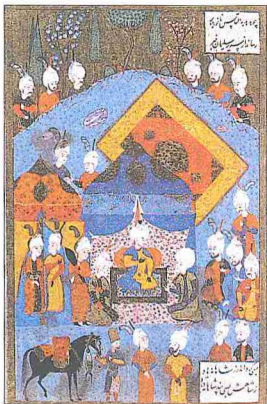
ALİYEV SALİH MUHAMMEDOĞLU

ELKUTLU, Mehmet Râkım

(ö. 1948)

Türk bestekârı.

İzmir'de doğdu ve orada yaşadı. Doğum tarihi kendi ifadesine göre Cemâziyelevvel 1288 (Ağustos 1871) ise de onun hayatına dair yazılanların tamamına yakınında 1869, 1870 ve 1872 yılları olarak geçmektedir. Babası, Hisar Camii imam-hatiplerinden Şuayb Efendi, annesi Sıdika Hanım'dır. Öğrenimini İzmir İdâdisi'nde tamamladı. Bu arada Zağralı müderris İsmâil Efendi'den dinî ilimler tahsil etti. Yedi yaşlarında iken, İzmir Mevlevihânesi şeyhi ve amcası olan neyzen Emin Dede'den mûsiki meşke-derek kısa zamanda belli bir seviyeye geldiğinden dergâhtaki âyinlere katılmaya başladı. On yedi yaşında mevlvihânenin na'thanlığına, yirmi sekiz yaşında ise kudümzenbaşılığına getirildi. Emin Dede'den yirmi yaşına kadar ders almayla devam etti. 1892'de babasının vefatı üzerine Hisar Camii imam-hatipliğine tayin edildi. İzmir'in Yunanlılar'dan kurtarılmasından sonra adliyyeye başladığı Mahkeme-i Şer'iyye Dairesi'ndeki vazî-

Elkas Mirza'yı Kanûnî Sultan Süleyman'ın huzurunda gösteren bir minyatür (Süleymanname, TSMK, Hazine, nr. 1517, vr. 506^a)

Mehmet
Râkım
Elkutlu

fesinin dışında hayatının son günlerine kadar bu görevini sürdürdü. Bu sebeple çevresinde Râkım Hoca diye tanındı. 3 Ekim 1946'da kurulan İzmir Türk Müsiki Cemiyeti reisliğine getirildi. 4 Aralık 1948 tarihinde İzmir'de vefat etti ve Kokluca Mezarlığı'na defnedildi. Hisar Camii'nde kılınan cenaze namazı esnasında civardaki açık bir radyodan, Râkım Hoca'nın bayatı makamında bestelemiş olduğu, "Bana hiç yakışmıyor böyle intizâr şimdi / Mâtemzede gönlümde hayat bir mezâr şimdi" mısraları ile başlayan eserinin okunması, namaza katılan cemaatin gözyaşlarını çoğaltan bir hâtıra olarak hâfizalardadır.

Râkım Efendi bestekârlığı, hânendeliği ve hocalığı ile zamanının önemli müşikişinasları arasında yer almış bir sanatkârdır. Küçük yaşta amcası ile başladığı müşiki çalışmaları onun vefatından sonra o yıllarda İzmir'de bulunan ünlü bestekâr Tanbûrî Ali Efendi'ye beş yıl kadar devam ederek sürdürdü ve müşikinin amelî ve nazarî inceliklerini öğrendi. Ayrıca on yıl meşkettiği yerli Müsevî sanatkârı Santo Şikârî'den geniş bir repertuar elde etti. Bu arada, İzmir'de bulunan, Zekâî Dede'nin öğrencilerinden bestekâr Hâfız Aziz Efendi'den de faydalandı. Dayısı şeyh Nûreddin Efendi'nin teşvikiyle yirmi yaşında bestekârlığa başlayan Râkım Hoca'nın çok süratli beste yaptığı ve şiir seçmekte büyük titizlik gösterdiği bilinmektedir. İlk eseri, sözleri Abdülhak Hâmid'e ait "Hayrân-ı cemâl olmağa cidden emelim var" mısraı ile başlayan düğâh şarkısıdır. Eserlerinde Şeyh Galib, Fuzûlî ve Nâbî gibi divan şairlerinin yanı sıra daha çok avukat Nahit Hilmi Özeren, gazeteci Orhan Rahmi Gökçe ve yeğeni Advîye Hanım'ın şiirlerini kullanmıştır. İnşâ üslûbunda âni esprilerin gözlemlendiği eserlerinde ince bir romantizm ve makamları kullanımında büyük bir ustalık göze çarpar. Eserlerin-

deki üslûp, tavır ve eda sebebiyle bestekârlıkta Şevki Bey'e benzetilmiştir. Otuz beş yaşlarında iken Şeyh Nûreddin Efendi'nin âyin olarak bestelenmesi için kendisine verdiği güfteyi bir gecede bestelerek müşikin bu büyük formunda da üstat olduğunu kabul ettirmiştir. Karcıgar makamındaki bu âyini mevlevîhaneler kapatılıncaya kadar hemen her dergâhta okunmuş ve Konya Mevlevîhânesi'nce de arşive alınmıştır. Büyük bestekâr olmak için her formda eser vermenin gerekli olduğu fikrini savunan ve bu konuda Hammâmîzâde İsmâil Dede'yi kendisine örnek alan Râkım Hoca dinî ve din dışı sahada âyîn-i şerif, tevşîh, durak, ilâhî, beste, ağır semâî, yürük semâî, şarkı, türkû, marş, peşrev ve saz semâisi formlarında kendi ifadesine göre 600'e yakın eser bestelemiştir.

Râkım Hoca aynı zamanda dik ve gürce sesi, etkili üslûbu ve usta tavrıyla müşiki çevrelerinde daima sevilen ve aranan bir hânende olmuştur. Müşiki nazariyatındaki derin bilgisine ve hisar aşıran adlı yeni bir makam terkîp etmesine rağmen nota öğrenmemiştir. Bundan dolayı bestelerini çoğunlukla kanunî Fethi ve kemanî Reşat Aysu notaya alırlardı. Nota öğrenmemesinin sebebi ise herhalde meşk geleneğine verdiği önemdir. Eski müşikişinaslar tarafından eserler meşk yoluyla, yani şifahî olarak ustadan çırağa aktarılmak suretiyle ezberlenmesine mâni bir unsur olarak görülürdü.

Tanbûrî Ali Efendi'den sonra İzmir'de Türk müşikisinin tanıtılması yönündeki gayretleri sonucu iyi bir müşiki çevresinin oluşmasında hizmetleri olan Râkım Hoca'nın yetiştirdiği talebelerden Muallâ Geçergün (Kılıç), Hüseyin Mayadağ, neyzen Ahmet Yardım, Kerim İleri, Hâfız Kemal Çavuşoğlu, Hâfız İsmail Özses, İsmail Demirdöven, İsmet Çetinsel, İsmet Yazar ve Bekir Sıdkı Sezgin, sonraları İzmir Radyosu sanatçıları kadrosunu oluşturdular.

Mütevazî ve son derece esprili bir kişiliğe sahip, sanatkârlık derecesinde olmamakla beraber ney üflemesini de bilen Râkım Hoca, aynı zamanda Mevlevîyye ve Rifâiyye tarikatlarına mensuptur. İzmir mevlevîhânesi şeyhi Nûreddin Efendi'nin vefatında, oğlu Celâleddin'in yaşının küçük olması üzerine Konya'dan gelen emirle meşihat makamına nezaret etmiştir. Ayrıca bu sıralarda, Beyler sokağında bulunan Rifâî Dergâhı'nı ted-

vîrle de görevlendirildiği ifade edilmektedir. Râkım Elkutlu için 1947 yılında İstanbul'da Münir Nurettin Selçuk'un önderliği ve çabaları ile bir jübile düzenlenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 240-241; Ergun, *Antoloji*, II, 700-701; Mustafa Rona, *Yirminci Yüzyıl Türk Musikisi*, İstanbul 1970, s. 157-162; Mehmet Nazmi Özalp, *Türk Musikisi Tarihi-Derleme* [baskı yeri ve yılı yok], II, 59-60; Melih Başar, "Râkım Hoca", *Radyo*, sy. 57, Ankara 1946, s. 6-7; Nureddin Ulueren, "İzmir Türk Musikisi Cemiyeti Nasıl Kuruldu?", *TMD*, sy. 4 (1948), s. 14-15; "Bestekâr M. Râkım Elkutlu", *MM*, sy. 5 (1948), s. 11; Laika Karabey, "Olaylar", a.e., sy. 11 (1949), s. 20; İzzettin Ökte, "Ebedileşen Dehalarımız: Büyük Bestekâr Râkım Hoca'yı Kaybettik", *TMD*, sy. 15 (1949), s. 7, 19; Hüseyin Mayadağ, "Râkım Hoca ve Hayatı", a.e., sy. 19 (1949), s. 18, 24; sy. 20 (1949), s. 18-19; sy. 21 (1949), s. 9-10; sy. 22 (1949), s. 9, 22; sy. 23 (1949), s. 9, 23; Mazhar Atabek — Muzaffer Ataluk, "Râkım Hoca Hakkında", a.e., sy. 30 (1950), s. 8, 19; Ayhan Elkutlu, "Bir Bestekârın Romanı. Râkım Elkutlu", *Radyo Haftası*, sy. 209, İstanbul 1954, s. 14-16; sy. 210 (1954), s. 14-16; sy. 211 (1954), s. 14-16; sy. 212 (1954), s. 14-16; sy. 213 (1954), s. 14-16; sy. 214 (1954), s. 14-16; sy. 215 (1954), s. 14-16; sy. 216 (1954), s. 14-16, 35; sy. 217 (1954), s. 14-16, 36; sy. 218 (1954), s. 14-16; sy. 219 (1954), s. 14-16, 36; sy. 221 (1954), s. 16-18, 38; sy. 222 (1954), s. 14-17; sy. 223 (1954), s. 13-14, 38; sy. 224 (1954), s. 14-16, 38; İsmail Baha Süreşan, "Hoca Râkım Elkutlu'ya Dâir", *Müşiki ve Nota*, sy. 26, İstanbul 1971, s. 4-6.

BEKİR SİDKİ SEZGİN

ELLİ DÖRT FARZ

(bk. İLMİHAL).

ELMALI BENDİ

İstanbul'un
Anadolu yakasına su sağlayan
I. Elmalı Barajı.

İstanbul'da Anadolu yakasının su ihtiyacı Osmanlılar zamanında çok sayıdaki vakıf isâle hatlarından karşılanıyordu. Bunların giderek bozulması ve nüfusun artması sebebiyle XIX. yüzyılın sonlarına doğru yeni su tesislerinin yapılması zorunlu hale geldi ve bölgenin suyunu temin için Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi adıyla kurulan bir Fransız şirketine altmış beş yıl süreli imtiyaz verildi. Şirket, 1891-1893 yılları arasında İsviçreli mühendis Henri Gruner'e, Göksu deresi üzerinde Boğaziçi'nden 3 km. uzaklıkta bulunan Elmalı Bendini yaptırdı. Hemen arkasından isâle hattıyla şehir şebekesinin de tamamlanması üzerine bölge ye-